

Economische Rationaliteit en Opkomst bij Verkiezingen

Benny Geys¹

De economische analyse van de politieke besluitvorming – kortweg: public choice – bestudeert het menselijk gedrag in de politieke context. Het gedrag van politici, ambtenaren en natuurlijk ook de kiezer wordt geanalyseerd, vertrekkend vanuit de idee dat dezen zich rationeel gedragen. Wat betreft de kiezer richt de economische analyse zich op twee centrale vragen: *ga ik stemmen?* en, zo ja: *voor wie?* Een economisch antwoord op beide vragen vloeit voort uit de afweging van kosten en baten.

In voorliggende paper concentreren we ons op de beslissing om zich al dan niet naar de stembus te begeven. De meest eenvoudige analyse (paragraaf 1) toont aan dat in het overgrote deel van de gevallen, de kosten groter zullen zijn dan de baten waardoor het rationeel handelende individu zijn stemrecht niet zal uitoefenen. We stellen echter vast dat overal ter wereld een aanzienlijk aantal mensen toch naar de stembus trekt (paragraaf 2). In sommige landen – zoals België – kan deze positieve opkomst verklaard worden doordat een wettelijke opkomstplicht bestaat. Doch, de meeste landen hebben geen dergelijke opkomstplicht. Toch stellen we vast dat ook in deze landen een meerderheid van de kiezers gaat stemmen. Deze bevinding, die bekendstaat als de “stemparadox”², heeft economen ertoe aangezet om hun standaard-model kirtisch te bekijken en uitbreidingen te overwegen. De belangrijkste voorstellen om de stemparadox te ontwarren worden besproken in paragraaf 3. In paragraaf 4 illustreren we hoe één van deze voorstellen – t.w. het in acht nemen van ethische preferenties – ook een verklaring helpt te geven voor andere economische beslissingen dan deze om zich al dan niet naar het stemlokaal te begeven. De belangrijkste conclusies worden in paragraaf 5 samengebracht.

1. Rationeel stemgedrag

Het in 1957 door Anthony Downs gepubliceerde “An Economic Theory of Democracy” groeide op vrij korte tijd uit tot hét basiswerk van de economische analyse van de politieke besluitvorming. De basisveronderstelling in dit werk is dat een stemgerechtigd individu³ zich als *homo economicus* gedraagt. Hij weegt kosten en baten tegen elkaar af en gaat enkel stemmen wanneer de baten groter zijn dan de kosten.

Baten

Door op zijn favoriete partij te stemmen tracht de kiezer een invloed uit te oefenen op het toekomstige beleid in zijn gemeente, provincie, Deze invloed vormt de baat van het gaan stemmen. Ze wordt bepaald door twee elementen: het verschil tussen de

¹ Vakgroep Micro-economie, Vrije Universiteit Brussel, Pleinlaan 2, 1050 Brussel

² Om verwarring te vermijden, vermelden we dat de stemparadox die wij hier beschrijven niet gelijk is aan de “Condorcet paradox” (die ook gekend is als “stemparadox”). De Condorcet paradox verwijst naar de vaststelling dat er geen unieke manier bestaat waarop individuele voorkeuren voor kandidaten kunnen geaggregeerd worden tot een ‘collectieve’ uitkomst. In een scenario met drie kandidaten en drie kiezers, is er geen unieke regel die ervoor zorgt dat één alternatief steeds de andere twee overtreft via een paarsgewijze meerderheidsstemming (McNutt, 1996, 20-22).

³ Eenvoudigheids halve, en om plaats te besparen, zullen we doorheen de tekst naar de kiezer verwijzen als “hij” in plaats van “hij/zij”.

respectieve kandidaten en de kans dat de stem van de kiezer het verschil maakt tussen winst en verlies van zijn favoriete kandidaat.

- *Vershil tussen kandidaten:* Het is duidelijk dat het weinig zin heeft om te gaan stemmen indien er maar één kandidaat of partij opkomt. Laten we als voorbeeld een verkiezing nemen waar enkel Agalev opkomt. De kiezer kan op dat moment geen enkele invloed op het beleid hebben via zijn stem. In die omstandigheden zijn de baten van het gaan stemmen nul en zal bijna niemand gaan stemmen.⁴ Hetzelfde geldt indien er meerdere partijen met identieke programma's zouden opkomen. Wie de verkiezing ook wint, het beleid zal er steeds gelijkaardig uitzien.

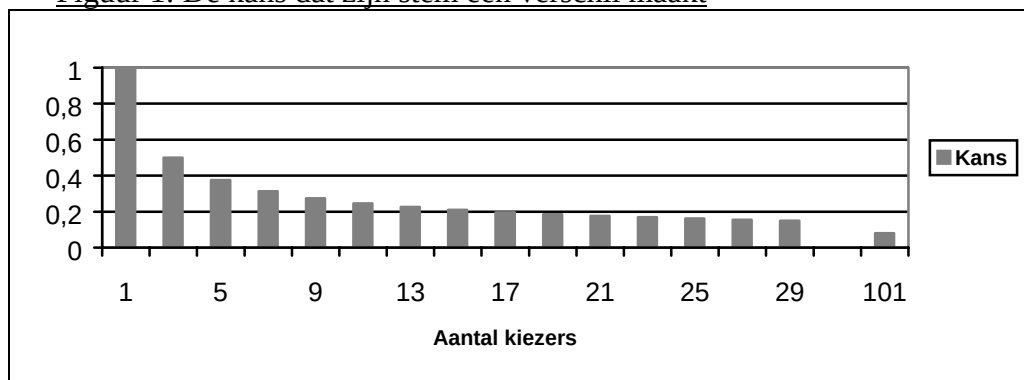
Het wordt voor de gewone kiezer pas interessant om te gaan stemmen indien er een verschil bestaat tussen de programma's van de strijdende partijen/kandidaten. In dat geval kan men immers zijn voorkeur laten blijken voor een bepaalde partij of programma. De baat voor de kiezer wordt daarbij groter naarmate de partijen verder uit elkaar liggen. Bij een verkiezing met enkel Agalev en SP bijvoorbeeld, zullen veel kiezers nog thuisblijven omdat de verschillen tussen deze twee partijen niet bijzonder groot zijn. De kiezer kan dan ook zijn invloed op het toekomstige beleid als te beperkt beschouwen om te gaan stemmen. Wanneer een verkiezing daarentegen beslecht zou worden door Agalev en het Vlaams Blok, zal de opkomst veel hoger zijn. Het beleid zal immers een totaal andere richting uitgaan indien de kiezer zijn favoriete partij niet wint.

- *Kans dat zijn stem een verschil maakt:* Het verschil tussen de strijdende politieke partijen bepaalt de inzet (het belang) van de verkiezingen voor de kiezer. Deze zal echter via zijn kiesgedrag slechts een invloed kunnen uitoefenen op het gevoerde beleid in zoverre zijn stem doorslaggevend is. Dit laatste houdt in dat zijn ene stem zorgt voor een overwinning van zijn favoriete partij. Deze kans is uiteraard 1 indien er maar één kiezer is, maar neemt snel af naarmate het aantal kiezers toeneemt. In Figuur 1 wordt dit weergegeven voor verkiezingen tussen twee partijen.⁵ Op de horizontale as in deze figuur geven we het aantal kiezers dat deelneemt aan de verkiezing. De vertikale as geeft de kans dat de stem van een welbepaalde kiezer (i) doorslaggevend is.

⁴ Uiteraard zullen Mieke Vogels, Jos Geysels en andere partij-kandidaten wel gaan stemmen omdat hun arbeidsplaats er van afhangt. We veronderstellen hier bovendien – sterk vereenvoudigend – dat binnen de partij geen programmatorische meningsverschillen bestaan.

⁵ De figuur geeft de kansen voor situaties waarbij het electoraat bestaat uit een oneven aantal kiezers. Bij een even aantal kiezers is het mogelijk dat de stem van i ertoe leidt dat partijen A en B evenveel stemmen halen. Het spreekt voor zich dat deze bijkomende mogelijkheid de kansen dat i's stem doorslaggevend is nauwelijks beïnvloedt bij realistische waarden voor de omvang van het electoraat.

Figuur 1: De kans dat zijn stem een verschil maakt

Bron: Eigen berekening

De kans op doorslaggevend zijn wordt als volgt berekend. Beschouw een situatie met 2 politieke partijen (A en B) en 3 kiezers. De kans dat één van deze kiezers via zijn stem de verkiezingsuitslag zal bepalen is één op twee. Immers, wanneer een kiezer *i* een voorkeur heeft voor één van beide partijen⁶, zijn er vier mogelijke scenario's voor hem. Indien de andere 2 kiezers beiden kiezen voor A of beiden voor B, dan kan *i* géén invloed hebben. In het eerste geval wint partij A, in het tweede geval wint partij B en dit onafgezien van het feit of *i* al dan niet gaat stemmen. Indien daarentegen de andere kiezers respectievelijk A en B of B en A stemmen, dan heeft *i* wél een doorslaggevende stem: doordat hij gaat stemmen zal A winnen. Samengevat is de stem van *i* bepalend in 2 van de 4 scenario's.

We stellen vast dat deze kans – die bij een electoraat van 3 kiezers dus 1 op 2 bedraagt – bij 9 kiezers reeds is afgenomen tot 0.27 en voor 101 kiezers nog 0.08 bedraagt. Bij realistische waarden voor de omvang van het electoraat is de kans zo goed als 0.

Kosten

De kosten die verbonden zijn aan het stemmen zijn onder te brengen in twee categorieën afhankelijk van het tijdstip waarop ze gemaakt worden. Enerzijds zijn er de kosten die gemaakt moeten worden vóór de verkiezingen. Anderzijds zijn er de kosten op het moment van de verkiezing zelf.

- *Kosten vóór de verkiezing:* Dit omvat vooral de kosten die gedaan moeten worden om zich te informeren over de verschillende kandidaten. Hierbij hoort onder andere de tijd die gespendeerd wordt met het volgen van politieke discussies op televisie, het lezen van de krant, ... Deze kosten zijn al bij al eerder beperkt omdat veel van de nodige informatie onbewust wordt opgenomen. Bijvoorbeeld tijdens nieuwsuitzendingen of bij discussies op het werk, de trein of café.
- *Kosten tijdens verkiezing:* Deze kunnen nog verder onderverdeeld worden in 'shoeleather costs' en opportuinitetskosten. De eerstgenoemde betreffen de kosten om zich naar het stemlokaal te begeven. Een voorbeeld hiervan is de benzine die men verbruikt tijdens de rit naar het stemlokaal. De opportuinitetskosten verwijzen naar de kosten die ontstaan omdat men de tijd naar

⁶ Als hij geen voorkeur voor een van beide partijen had, zou hij sowieso niet gaan stemmen. In dat geval is het hem immers gelijk wie de verkiezingen wint.

en in het stemlokaal niet op een andere manier kan doorbrengen. Door te gaan stemmen op zondagmorgen kan men niet gaan voetballen, vissen,

Wat houdt deze kosten-baten analyse in voor de opkomst bij een verkiezing? Een direct gevolg van het feit dat de kans op een doorslaggevende stem zeer klein is, is dat de baten die de kiezer kan verwachten ook zeer klein zijn. Bij positieve kosten verbonden aan het stemmen, krijgen we dus in een overgrote meerderheid van de gevallen dat gaan stemmen meer kost dan dat het opbrengt. De voorspelling van Downs' model is derhalve dat rationele individuen hun stemrecht niet zullen uitoefenen. Met andere woorden, het rationele model voorspelt een opkomst bij verkiezingen die zeer dicht bij 0 % ligt.⁷

2. Realiteit

Het model van Downs voorspelt dat de opkomst bij verkiezingen zeer laag zal zijn. In de realiteit blijkt deze voorspelling helemaal niet ondersteund te worden door de data. In Tabel 1 hebben we een overzicht gegeven van de recente parlementsverkiezingen in 11 West-Europese landen. Hieruit blijkt duidelijk dat de opkomstcijfers er stevast ver boven het nulpunt liggen en in de meeste gevallen zelfs 60 % overschrijden.⁸ Het gemiddelde is zelfs gelijk aan 70.4 %.

Tabel 1: Opkomst bij recente parlementsverkiezingen in 11 Europese landen.

Land	Datum	Opkomst (%)
Denemarken	03/98	86.8
Duitsland	09/98	82.2
Finland	03/99	65.3
Frankrijk	06/97	67.9
Groot-Brittannië	06/01	59.4
Ierland	06/97	67.9
Nederland	05/98	73.0
Noorwegen	09/97	78.0
Oostenrijk	11/99	80.4
Spanje	03/00	70.6
Zwitserland	10/99	43.4
Gemiddelde		70.4

Bron: <http://www.agora.stm.it/elections/election.htm>

We stellen dus vast dat de reële opkomstcijfers veel hoger liggen dan men volgens het rationele model mag verwachten. Toch leeft bijvoorbeeld in België nog steeds de

⁷ Een bijkomend element is dat de opbrengsten van politiek gedrag publieke goederen zijn (Aldrich, 1993, 248). Dit betekent dat mensen die niet stemmen, niet kunnen uitgesloten worden van de opbrengsten als hun favoriete kandidaat wint. Het gevolg is dat elk individu de neiging zal hebben om te profiteren van de inspanningen van de anderen ("free riding"; Whitely en Seed, 1996, 218).

⁸ Het uitzonderlijk lage Zwitserse opkomstcijfer heeft twee oorzaken. Ten eerste is er het gebrek aan competitiviteit in de verkiezingen. De grootste vier partijen hebben immers een overeenkomst om steeds met elkaar een coalitie te vormen. Daardoor heeft de verkiezingsuitslag enkel belang om de relatieve grootte van de partijen te bepalen. Daarnaast worden in Zwitserland zeer frequent referenda georganiseerd omtrent overheidsbeslissingen. Dit betekent dat de bevolking een veel directere invloed op het beleid heeft dan via de verkiezingen en deze laatste dan ook aan zich voorbij laat gaan (Blais en Dobrzynska, 1998, 252).

idee dat zelfs opkomstcijfers boven 70 % onvoldoende zijn en dat de 100 %-grens zo dicht mogelijk moet benaderd worden. Deze idee is gebaseerd op de redenering dat lage opkomst “schadelijk is voor de democratie”. De argumentatie hiervoor is tweeledig. Ten eerste creëren lage opkomstcijfers een legitimiteitsprobleem voor zij die verkozen zijn. Zij werden immers maar verkozen door een deel van de bevolking. Het is daarbij niet ondenkbaar dat zij die niet stemden het oneens zijn met wie verkozen werd (Franklin, 1999, 205). Het tweede argument vertrekt vanuit het adagium: “If you don’t vote, you don’t count” (Burnham, 1987, 99). Dit houdt in dat met niet-stemmers ook geen rekening wordt gehouden in het beleid. Dit wordt vooral als problematisch ervaren omdat niet-stemmen overwegend voorkomt in de lagere sociale klassen (ongeschoolden, lage inkomens, ...). Het gevolg daarvan is dat partijen die zich inzetten voor de belangen van deze sociale groepen ondervertegenwoordigd zijn in de diverse beleidsorganen. Lage opkomst zorgt er volgens deze redenering dus voor dat beleid onvoldoende rekening houdt met de belangen van de zwaksten in de maatschappij.

Een mogelijkheid om tegemoet te komen aan de vraag naar hoge opkomstcijfers is de invoering van een opkomstplicht.⁹ Bij een dergelijke verplichting is de kiezer er wettelijk toe gehouden zich in het stemlokaal ‘ter stemming’ aan te bieden.¹⁰ Het is duidelijk dat als iedereen gevolg geeft aan de verplichting om te gaan stemmen, beide aangehaalde problemen grotendeels worden opgelost. Het legitimiteitsprobleem verdwijnt omdat de bewindvoerders verkozen zijn door de ganse bevolking. Ten tweede zorgt de opkomstverplichting ervoor dat de verkiezingsuitslagen een betere weergave worden van de sociologische werkelijkheid.

In Tabel 2 geven we de opkomstcijfers weer bij recente parlementsverkiezingen in een aantal landen met opkomstplicht. Hieruit blijkt dat in deze landen gemiddeld 86 % van de kiesgerechtigden effectief zijn stem gaat uitbrengen. Het is duidelijk dat dit cijfer aanzienlijk hoger is dan bij de landen zonder opkomstplicht (cfr. Tabel 1).

Tabel 2: Opkomst bij recente parlementsverkiezingen in 4 landen met opkomstplicht.

Land	Datum	Opkomst (%)
Australië	10/98	96.1
België	06/99	90.6
Griekenland	04/00	75.0
Luxemburg	06/99	86.5
Gemiddelde		87.1

Bron: <http://www.agora.stm.it/elections/election.htm>

De evidente verklaring voor de hogere opkomst bij opkomstplicht is de mogelijke sanctie verbonden aan het niet-stemmen (boete, verlies aan sociaal prestige bij betrapting). Het vermijden van deze sancties door te gaan stemmen kan gezien worden als een opbrengst – of correcter als een negatieve kost – van gaan stemmen. Deze lagere kosten leiden tot een hogere opkomst. In de praktijk bestaan er twee soorten sancties om de opkomstplicht af te dwingen: financiële en administratieve.

⁹ Voorbeelden van landen met opkomstplicht zijn België, Luxemburg, Griekenland, Australië en een aantal Zuid-Amerikaanse landen.

¹⁰ Dit betekent echter niet dat men ook verplicht is een geldige stem uit te brengen. Vandaar dat we spreken van ‘opkomstplicht’ in plaats van ‘stemplicht’.

- *Financiële sancties*: In de meeste landen zijn de straffen grotendeels financieel. In België bijvoorbeeld kan een eerste niet-gewettigde onthouding bestraft worden met berisping of een geldboete van 1000 tot 2000 frank.¹¹ Bij herhaling is de geldboete 2000 tot 5000 frank. De vervangende gevangenisstraf die in de wet voorzien is, wordt in de praktijk niet uitgesproken. In België is het dus noodzakelijk dat men veroordeeld wordt alvorens een straf wordt uitgesproken. In Australië is dit niet zo. Daar bedraagt de straf sowieso 20 Australische dollar ($\pm$ 450 frank). Pas wanneer men weigert deze boete te betalen, zal men gerechtelijk vervolgd worden en kan de straf oplopen tot 50 Australische dollar ($\pm$ 1150 frank) of zelfs een effectieve celstraf van 1 of 2 dagen.¹²
- *Administratieve sancties*: In Italië werd de opkomstplicht in 1993 afgeschaft. Tot dan werd stemmen er door de overheid gezien als een ‘sociale plicht’ die gestimuleerd diende te worden door administratieve acties tegen niet-stemmers. Deze kregen daarom “Heeft niet gestemd” op hun bewijs van goed gedrag en zeden. Hiervan werd geloofd dat dit kon leiden tot discriminatie bij officiële aanstellingen en promoties (Galli and Prandi, 1970; Lijphart, 1997). Griekenland heeft nog steeds enkel administratieve sancties. Niet-stemmers kunnen er meer moeilijkheden ondervinden bij het aanvragen of hernieuwen van hun paspoort. Deze lichte sanctie verklaart ook het relatief lage Griekse opkomstcijfer, ondanks het bestaan van een formele opkomstplicht (Blondel et al, 1997, 269). In België gelden pas administratieve sancties nadat eenzelfde kiezer tenminste vier keer binnen de 15 jaar ongewettigd afwezig is geweest. Dan wordt hij niet alleen voor een periode van 10 jaar van de kiezerslijsten geschrapt (wat enigszins ironisch zou zijn), maar kan hij gedurende die periode ook geen aanspraak maken op een benoeming, bevordering of onderscheiding van een openbare overheid.¹³

Belangrijk om op te merken in Tabel 2 is dat ook in landen met opkomstplicht niet iedereen zich naar de stembus begeeft. Een belangrijk element in de verklaring van dit fenomeen is de kans dat men bestraft wordt indien men verzaakt aan zijn opkomstplicht. Uit verschillende bronnen blijkt immers dat deze kans erg klein is.¹⁴ Bij de verkiezingen van 1985 bleven maar liefst 448.969 Belgen thuis. Daarvan werden er slechts 75 officieel vervolgd en 62 uiteindelijk beboet. Dit betekent dat slechts 0,015 % effectief werd bestraft (Vanmaercke, 1993, 66).

In Figuur 2 hebben we de opkomstcijfers in België tussen 1976 en 2000 samengebracht, dit respectievelijk voor de Europese, de parlements- en de gemeenteraadsverkiezingen. Opkomst werd daarbij gedefinieerd als het aantal neergelegde stemmen ten opzichte van het aantal ingeschreven kiezers. Een eerste belangrijke observatie is dat er vooral bij de gemeente- en parlementsverkiezingen

¹¹ De in het wetboek vermelde bedragen zijn respectievelijk 5 tot 10 frank en 10 tot 25 frank. Deze moeten echter vermeerderd worden met 1990 opdecimes wat in de praktijk wil zeggen dat ze te vermenigvuldigen zijn met 200. Voor de duidelijkheid werden in de tekst de te betalen straffen vermeld.

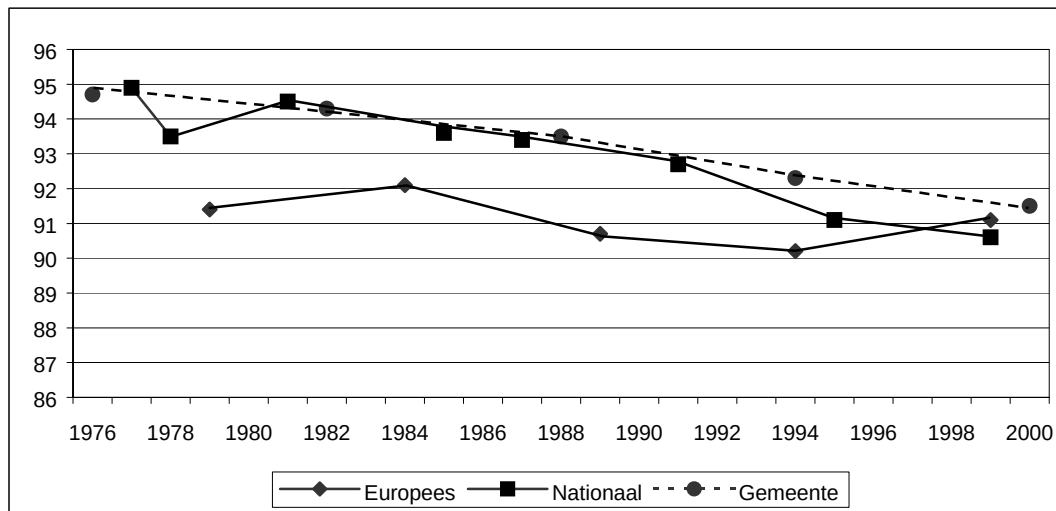
¹² Parliament of the Commonwealth of Australia (1997), ‘Joint standing committee on electoral matters’, p. 23 (<http://www.aph.gov.au/house/committee/em/elec/elec.pdf>)

¹³ Verwijzingen naar de wetsartikels die de opkomstplicht voor de verschillende verkiesbare organen regelen, kunnen teruggevonden worden op de website van het Ministerie van Binnenlandse Zaken op volgend adres: <http://mibz.fgov.be/pd/nld09.htm>

¹⁴ Sinds de invoering van de opkomstplicht is het aantal niet-stemmers dat vervolgd werd quasi continu gedaald (Ackaert en De Winter, 1992, 15).

een duidelijk neerwaartse trend merkbaar in de opkomstcijfers. Steeds meer mensen verkiezen om aan hun opkomstplicht te verzaken ondanks de mogelijkheid op beboeting.

Figuur 2: Evolutie van de electorale opkomst in België (1976-2000) in %

Bron: Ackaert (1996, 98), <http://www.vub.ac.be/POLI/elections/Browser.html> en <http://mibz.fgov.be/pd/pdb/nldb09.htm>

Verder interessant aan Figuur 2 is dat er tot halfweg de jaren '90 een niet onbelangrijk verschil waar te nemen viel in absentieïsme tussen de verschillende overheidsniveaus. Vooral bij de Europese verkiezingen bleven veel meer mensen thuis dan bij parlaments- of gemeenteraadsverkiezingen. Een deel van de verklaring hiervoor ligt allicht in het feit dat het Europees parlement door de kiezers niet gezien werd als een volwaardig parlement. Het had slechts een zeer beperkt aantal taken en bevoegdheden. De kiezer aanzag de Europarlementsleden als minder belangrijk en nam bijgevolg in mindere mate deel aan de stembusgang. In termen van de theorie in paragraaf 1 was de baat van het gaan stemmen lager voor het Europees parlement. De kiezer had minder invloed op het toekomstige beleid en verzaakte aan zijn opkomstplicht. Recent is het aantal bevoegdheden van het Europees parlement uitgebreid. De hogere opkomst kan natuurlijk ook deels verklaard worden doordat het eengemaakte Europa ook voor de burger zichtbaarder wordt. Met de nakende invoering van de euro, de Europese Commissie die ingrijpt in grote overnamedossiers (vb. Interbrew) en grootschalige problemen (vb. dulle-koeien ziekte) treedt Europa steeds meer op de voorgrond.¹⁵

3. Irrationeel stemgedrag of subtieler rationaliteitsconcept?

Het rationeel model voorspelt dat niemand gaat stemmen. Deze voorspelling wordt in de werkelijkheid niet ondersteund. We stellen immers vast dat, zelfs in landen zonder opkomstplicht, een aanzienlijk deel van de bevolking toch gaat stemmen. Deze vaststelling staat bekend als de “stemparadox”.

¹⁵ Opvallend is dat de opkomst bij de Europese verkiezingen van 1999 iets hoger lag dan de opkomst bij de nationale verkiezingen van datzelfde jaar. Nochtans vonden deze verkiezingen op hetzelfde moment plaats. De verklaring voor het minieme verschil in opkomst is dat voor de Europese verkiezingen ook Europese burgers mochten stemmen. Zij moesten daarvoor wel in België woonachtig zijn en zich registreren als kiezer in België.

De stemparadox heeft de economische wetenschap een flinke duw in de rug gegeven bij het kritisch bekijken van het standaard model van de homo economicus. Immers, de voorspelling van het model is éénduidig (niemand gaat stemmen) én de feiten zijn even duidelijk (de voorspelling is fout). Sinds het verschijnen van Downs' boek in 1957, is er een ruim aanbod aan ideeën gegroeid om de opkomst te verklaren en eventueel te verzoenen met het rationele opkomst-model. Daarbij werden twee routes gevolgd. Enerzijds werd de rationaliteit van de individuele burger in vraag gesteld. Men vraagt zich af of het feit dat mensen in groten getale gaan stemmen niet wijst op irrationeel gedrag. Om deze conclusie te vermijden, werden diverse oplossingen voorgesteld zonder aan het rationaliteitsconcept zelf te raken. Deze worden hierna kort opgesomd. Anderzijds ging men zich afvragen of de definitie van rationaliteit zelf wel voldoende genuanceerd was. Concreet stelde men het postulaat dat de mens enkel streeft naar zijn strikt omschreven eigenbelang in vraag.

Mogelijke redenen waarom een kiezer naar de stembus zou trekken zijn:

- Burgerzin: de kiezer voelt het als zijn plicht om te gaan stemmen.
- Stemmen *an sich* levert nut op: de kiezer houdt ervan om deel te nemen aan “het politieke evenement” dat een verkiezing is. Hij stemt niet zozeer omdat hij het verkiezingsresultaat (en zo het toekomstige beleid) wil beïnvloeden, maar wel omdat ... hij graag stemt. Stemmen is dan niet instrumenteel, niet bedoeld om “iets te bereiken”. De situatie is analoog aan deze van een voetbalfan die in het stadion zijn ploeg luidkeels aanmoedigt. Het is aannemelijk dat de fan dit niet doet omdat hij denkt dat door zijn geroep – als één van 24.000 fans - de ploeg beter zal spelen, wel omdat hij ... graag roept.
- Strategie: de burger die ervan uitgaat dat ieder *ander* burger zich gedraagt als een rationeel economisch agent (zoals hierboven beschreven) zal verwachten dat niemand gaat stemmen. Indien dit zo is, dan is zijn eigen stem per definitie doorslaggevend en heeft *hij* alle reden om te stemmen.
- Risico-afkerigheid: de kiezer wil vermijden dat het slechtst denkbare scenario zich voordoet. Concreet, en om terug te grijpen naar ons eerder voorbeeld, zal een kiezer met een voorkeur voor Agalev steeds gaan stemmen – zelfs wanneer hij verwacht dat Agalev met 99,9 % waarschijnlijkheid de verkiezingen wint - want “je weet maar nooit dat het Vlaams Blok toch wint”.

Breder rationaliteitsconcept

Eigen aan de voornoemde ‘oplossingen’ van de stemparadox, is dat zij steeds vasthouden aan het standaard economische model van de rationele mens. Het nastreven van het eigenbelang neemt hierin een centrale plaats in. De vraag is echter: is de mens *echt* zo’n egoïstisch wezen dat enkel rekening houdt met kosten en baten voor zichzelf of wordt zijn gedrag ook bepaald door niet-zelfzuchtige motieven?

Goodin en Roberts (1975) stellen het laatste. Zij lanceerden het concept van de ‘ethische’ kiezer. Deze wordt nog steeds geacht rationeel te handelen (in de betekenis van het afwegen van kosten en baten), maar wel rekening houdend met het belang van anderen. De kiezer stemt niet enkel uit bezorgdheid over zijn eigen welvaart, maar ook omdat hij bekommerd is om de welvaart van anderen. Een voorbeeld van dergelijk gedrag zijn mensen die toch nog stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen

in een dorp waar ze dra uit zullen verhuizen. Voor henzelf is de uitgebrachte stem van geen enkel belang meer. Zij zullen immers niet meer te maken hebben met de nieuwe bewindvoerders. Toch stemmen zij nog omdat zij een zo goed mogelijk beleid wensen voor hun dorpsgenoten.

Deze verklaring sluit dicht aan bij de eerder vermelde “Burgerzin”-verklaring. De Goodin en Roberts verklaring gaat echter een stap verder. Ze laten ethische elementen immers (potentieel) deel uitmaken van *iedere* economische beslissing. Als dusdanig introduceren zij een totaal ander mensbeeld, één waarbij ook niet-zelfzuchtige motieven erkend worden. De mens is niet beschouwd als een egoïstisch wezen dat in alle situaties zijn eigenbelang nastreeft.

Hoewel Goodin en Roberts (1975) als eersten de ethische preferenties formeel in de analyse van de kiezer betrokken, gaat de basisidee veel langer terug. Meer algemeen is de basis van de niet-zelfzuchtige mens reeds aanwezig geweest in de werken van de “vader van de economische wetenschap”, Adam Smith of ook David Hume. Nieuw is de idee dus niet. Wel is ze zeer lang op de achtergrond gebleven.

De aanzet tot een breder rationaliteitsconcept in de stemparadox-literatuur werd al door Downs (1957, 261-262) zelf gegeven. Downs veronderstelde namelijk dat er door de kiezer ook waarde wordt gehecht aan het *voortbestaan van het democratisch systeem*. De redenering was als volgt: als niemand stemt, faalt het democratisch systeem en dit is nadelig voor iedereen. Bijgevolg zal er volgens Downs een niet onbelangrijk aantal mensen stemmen omdat zij menen zo bij te dragen tot het in stand houden van de democratie en daar voldoening van hebben. Deze mensen hebben duidelijk andere belangen in hun nutsfunctie naast het eigenbelang.

Ook de meer recente modellen vertrekken vanuit een breder rationaliteitsconcept. We verwijzen hierbij naar de ontwikkeling van modellen waarin de belangen van de sociale groep waarin de kiezer leeft worden ingebracht in de beslissing om al dan niet te gaan stemmen (Uhlaner, 1989; Morton, 1991 en Schram, 1989). Zeer recent is Kanazawa's (1998, 2000) ‘stochastic learning theory’ die er van uitgaat dat kiezers niet vooruitziend en nutsmaximaliserend zijn (zoals in Downs' instrumenteel model) maar achteruitkijkend en dat zij hun gedrag aanpassen naargelang hun gedrag in het verleden succesvol was of niet. Dit kan best verduidelijkt worden aan de hand van een voorbeeld. Stel dat kiezer I gestemd heeft tijdens de vorige verkiezingen en dat de partij waarvoor hij stemde gewonnen heeft. Kanazawa stelt dat – onafhankelijk van het feit of kiezer I nu al dan niet doorslaggevend was – zijn bereidheid om te gaan kiezen in de volgende verkiezingen hierdoor licht toeneemt. Indien kiezer I een stem uitbracht voor een partij die de verkiezingen niet won, zal zijn bereidwilligheid om in de volgende verkiezingen wederom te stemmen licht afnemen. Voor niet-stemmers in de vorige verkiezingen liggen de zaken iets anders. Indien de partij die zij wilden steunen ondanks hun afwezigheid toch won, zullen zij tijdens de volgende verkiezingen nog minder geneigd zijn te stemmen. Indien hun favoriete partij niet won, zal hun bereidheid tot stemmen iets toenemen.

4. Ethisch handelen elders

De idee dat economisch gedrag het strikte eigenbelang kan overstijgen is zondermeer fundamenteel. Het mag dan ook duidelijk zijn dat het toepassingsgebied ervan de opkomstliteratuur overschrijdt. Ook bij andere economische beslissingen kan een

breder mensbeeld immers een belangrijke verklaringsbron bieden. Dicht bij het onderwerp van deze paper kunnen we reeds het stemgedrag (het “stemmen zelf”) aanhalen. Niet alleen de beslissing om te ‘gaan stemmen’, maar ook ‘voor wie men stemt’, wordt beïnvloed door zijn ethische preferenties. Een ander voorbeeld van een beslissing waar ethische voorkeuren meespelen, is maatschappelijke herverdeling. Hoe anders kunnen we de toestemming van rijke burgers voor OCMW-steun in gemeenten verklaren of het bestaan van internationale ontwikkelingshulp, dan via de idee dat mensen deze herverdeling belangrijk vinden. Deze idee werd in de herverdelingsliteratuur geïntroduceerd door Hochman en Rodgers (1969): rijken halen nut uit het feit dat armen worden geholpen (voor een discussie én toepassing voor de Vlaamse OCMW’s, zie Ashworth et al, 2001).

Het is echter duidelijk dat mensen zich niet steeds ethisch gedragen. Volgens het model van Goodin en Roberts (1975) gedraagt men zich ethisch dan wel egoïstisch afhankelijk van twee elementen. Deze worden geïllustreerd in Tabel 3. Het eerste is de inzet van de handeling. Hoe minder afhangt van de handeling, hoe ethischer mensen gaan handelen, hoe meer ze ook aan anderen zullen denken. Een voorbeeld van dit principe is de fiscale aftrekbaarheid van giften. Doordat men een deel van de kost kan afwenden op de overheid, is de financiële implicatie van de ethische handeling (i.e. de gift) kleiner voor het individu zelf. Hierdoor zal men sneller geneigd zijn grotere sommen te schenken. Daarenboven kan het feit zelf dat mensen geven, wijzen op het bestaan van ethische preferenties. Het tweede element waardoor men zich al dan niet ethisch zal gedragen, is de ‘efficiëntie’ van zijn handelen. Dit slaat terug op het effect dat men verwacht dat zijn handelen zal hebben. Hoe groter de invloed die men heeft op het tot stand komen van de gewenste uitkomst, hoe meer men aan zichzelf zal denken. Ook de beslissing om zich al dan niet ethisch te gedragen is dus gebaseerd op een soort kosten-baten analyse.

Tabel 3: Bronnen van ethisch gedrag

		Inzet	
		Hoog	Laag
Efficiëntie	Hoog	egoïstisch	ethisch
	Laag	ethisch	ethisch

Bron: Goodin en Roberts (1975, 927)

Goodin en Roberts stellen dat het stemgedrag een van die acties is waarbij ethische preferenties de bovenhand nemen. De ‘ethische kiezer’ stemt niet enkel uit bezorgdheid over zijn eigen welvaart, maar houdt tevens rekening met de welvaart van anderen. De reden is dat de efficiëntie van het stemgedrag laag is. De kans dat men doorslaggevend is, ligt in de praktijk immers zeer dicht bij nul. Wanneer we dit in Tabel 3 inbrengen, zien we dat enkel de onderste rij van belang is. Ook al is het verschil tussen de partijen die deelnemen aan de verkiezing zeer groot (hoge inzet), dan nog zal de kiezer de partij die zijn (ethische) voorkeur geniet, steunen. Immers, daar de kans op een doorslaggevende stem zo laag is, heeft de kiezer geen reden om zijn egoïstische preferenties na te streven en is hij ‘vrij om ethisch te handelen’ (Goodin en Roberts, 1975, 927).

5. Besluit

De economische theorie gaat ervan uit dat individuen rationeel handelen, wat inhoudt dat ze een afweging maken tussen de kosten en baten van de verschillende mogelijke handelwijzen. Ook in de public choice literatuur, die bestudeert hoe mensen zich gedragen in een politieke context, wordt deze basisveronderstelling steeds gebruikt. In de economische analyse van het kiesgedrag, zal men zich daarbij moeten richten op de twee vragen die de kiezer zich stelt: *ga ik stemmen?* en, zo ja: *voor wie?*

In deze paper hebben we ons geconcentreerd op de beslissing van een kiesgerechtigd individu om zich al dan niet naar de stembus te begeven. Een eenvoudige analyse toonde aan dat, uitgaande van een strikte economische rationaliteit, mensen niet zullen gaan stemmen. Anderzijds blijkt de realiteit uit te wijzen dat mensen dit toch, vrij massaal zelfs, doen. Hoewel een opkomstplicht er duidelijk toe leidt dat meer mensen effectief hun stem uitbrengen, is deze verklaring niet universeel bruikbaar. Er zijn immers maar een zeer beperkt aantal landen die vandaag de dag een dergelijke verplichting hebben. Toch stellen we vast dat *overall ter wereld* mensen in grote aantallen naar de stembus trekken. Dit creëert de zogenaamde “stemparadox”. Mensen gaan stemmen hoewel ze, indien ze *homines economici* waren, dit niet zouden mogen doen.

De belangrijkste voorstellen om de stemparadox te ontwarren, werden besproken in paragraaf 3. Elk van deze ‘oplossingen’ heeft zo haar eigen minpunten. Uitbreidingen van het originele model met noties als “burgerzin” of “entertainment value” (nut van stemmen an sich) om opkomst te verklaren, geven enkel een ad hoc verklaring voor het stemgedrag. Hierdoor verliest het model al haar voorspellende kracht. Modellen die uitgaan van strategisch gedrag van de kiezer kunnen opkomst enkel verklaren vanuit de onhoudbare assumptie dat iedere kiezer perfecte kennis heeft over de kosten en preferenties van de anderen. Zonder deze veronderstelling dient men terug te grijpen naar ad hoc verklaringen om opkomst te ‘rationaliseren’.

We kunnen dan ook concluderen dat de stemparadox na meer dan 40 jaar nog steeds niet is opgelost. Toch heeft de zoektocht naar een uitweg uit de stemparadox een belangrijke evolutie ondergaan. Als gevolg van de idee dat mensen zich niet steeds enkel zelfzuchtig gedragen, is men het enge rationaliteitsconcept in zijn geheel gaan herbekijken. De meer recente modellen (groepsmodellen en stochastic learning) stappen dan ook steeds vaker af van de veronderstelling dat de kiezer een homo economicus is die enkel zijn eigenbelang dient. We evolueren derhalve weg van de veronderstelling van strikt economisch rationele individuen naar wat Vandevelde (1994, 89) “redelijke actoren” noemt of, met andere woorden, naar een subtieler rationaliteitsconcept.

Bibliografie:

ACKAERT, J. (1996), De betrokkenheid van de kiezers, in BUELENS, J. en DESCHOUWER, eds., *De dorpsstraat is de wetstraat niet*, VUB-Press, Brussel, 127 pp.

ACKAERT, J. en L. DE WINTER (1992), De afwezigen hebben ongelijk, in *De Nieuwe Maand*, 2, p. 11-15

ALDRICH, J. (1993), Rational Choice and Turnout, in *American Journal of Political Science*, 37 (1), p. 246-278

ASHWORTH, J., B. HEYNDELS en C. SMOLDERS (2001), Redistribution as a Local Public Good: an Empirical Test for Flemish Municipalities, in *Kyklos*, te verschijnen

BLAIS, A. en A. DOBRZYNSKA (1998), Turnout in Electoral Democracies, in *European Journal of Political Research*, 33, p. 239-261

BLONDEL, J., R. SINNOTT en P. SVENSSON (1997), Representation and Voter Participation, in *European Journal of Political Research*, 32, p. 243-272

BURNHAM, W.D. (1987), The Turnout Problem, in REICHLEY, A., ed., *Elections American style*, The Brookings Institution, Washington DC, 291 pp.

DOWNS, A. (1957), *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Row Publishers, New York, 310 pp.

FRANKLIN, M.N. (1999), Electoral Engineering and Cross-National Turnout Differences: What Role for Compulsory Voting?, in *British Journal of Political Studies*, 29, p. 205-224

GALLI, G. en A. PRANDI (1970), *Patterns of Political Participation in Italy*, Yale University Press, 364 pp.

GOODIN, R.E. en K.W.S. ROBERTS (1975), The Ethical Voter, in *American Political Science Review*, 69, p. 926-928

HOCHMAN, H.M. en J. RODGERS (1969), Pareto Optimal Distribution, in *American Economic Review*, 59, p. 542-557

KANAZAWA, S. (1998), A Possible Solution to the Paradox of Voter Turnout, in *Journal of Politics*, 60 (4), p. 974-995

KANAZAWA, S. (2000), A new Solution to the Collective Action Problem: the Paradox of Voter Turnout, in *American Sociological Review*, Vol. 65, nr. 3, p. 433-442

LIJPHART, A. (1997), Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma, in *American Political Science Review*, 91 (1), p. 1-14

McNUTT, P.A. (1996), *The Economics of Public Choice*, Edward Elgar Publishing Ltd, Cheltenham, 252 p.

MORTON, R.B. (1991), Groups in Rational Turnout Models, in *American Journal of Political Science*, 35, (3), p. 758-776

SCHRAM, A. (1989), *Voter Behavior in Economic Perspective*, Springer-Verlag, Berlijn, 274 pp.

UHLANER, C. (1989), Rational Turnout: the Neglected Role of Groups, in *American Journal of Political Science*, 33 (2), p. 390-422

VANDEVELDE, T. (1994), Economische en menselijke rationaliteit, in VERBEURE, F. en L. APOSTEL, eds., *Verwijdering of ontmoeting?: Verslagboek van de lezingenreeks Wetenschap en Filosofie*, Pelckmans, 286 pp.

VANMAERCKE, L. (1993), De stemplicht in vraag gesteld, in *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, p. 63-78

WHITELY, P.F. en P. SEED (1996), Rationality and Party Activism: Encompassing Alternative Models of Political Participation, in *European Journal of Political Research*, 29, p. 215-234